

УДК 368:633/635

Д.І. Дема
к.е.н., доцент
О.М. Віленчук
к.е.н.

Житомирський національний агроекологічний університет

АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СТРАХУВАННЯ ПРИРОДНОКЛІМАТИЧНИХ РИЗИКІВ У РОСЛИНИЦТВІ

Здійснено аналіз та виявлено перспективи розвитку системи страхування природно-кліматичних ризиків у рослинництві. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення державної регуляторної політики у сфері страхової діяльності. Обґрунтовано доцільність створення та функціонування аграрного страхового бюро України. Визначено основні умови забезпечення дієздатності функціонування системи аграрного страхування з метою забезпечення фінансово-економічних інтересів виробників сільськогосподарської продукції.

Постановка проблеми

Сучасне світове співтовариство все гостріше відчуває зростаючу загрозу пов'язану із змінами клімату та непередбаченими наслідками для національних економік, особливо це стосується аграрної сфери. За попередні роки, як в Україні, так і у більшості країн світу спостерігається стійка тенденція до зростання збитків суб'єктів підприємницької діяльності під впливом небезпечних природних явищ. Їх кількість за останнє десятиріччя збільшилась більше ніж у 2,5 рази [8]. Така тенденція свідчить про підвищення ймовірності ризиків сільськогосподарського виробництва, пов'язаних з погодними факторами.

Звідси постає питання про необхідність наукового обґрунтування та практичної реалізації антикризових заходів спрямованих на мінімізацію ризиків виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. Досвід провідних аграрних країн світу (США, Канади, Бразилії, Іспанії, Німеччини) засвідчує, що одним із найефективніших фінансово-економічних інструментів протидії ризикам виступає страхування. Застосування страхового механізму дозволяє аграріям забезпечити майнові інтереси пов'язані з проявом природно-кліматичних та інших ризиків, а також підвищити інвестиційну привабливість стосовно залучення позичкових фінансових ресурсів на розвиток виробництва сільськогосподарської продукції.

Аналіз останніх досліджень

Теоретико-методологічні аспекти формування страхових відносин в аграрній сфері знайшли своє відображення у багатьох наукових працях відомих дослідників, серед яких слід відзначити Борисову В.А. [1], Базилевича В.Д. [5], Дем'яненка М.Я. [6], Навроцького С.А. [3], Осадця С.С. [4]. Проте значне коло питань і досі перебуває поза увагою дослідників, особливо ті, що стосуються

наукових підходів до збалансування фінансово-економічних інтересів суб'єктів ринку аграрного страхування. Метою написання даної статті є дослідження сучасного стану та виявлення перспектив розвитку системи страхування природно-кліматичних ризиків у рослинництві шляхом наукового обґрунтування напрямів удосконалення взаємодії між виробниками сільськогосподарської продукції, страховими компаніями та державою.

Об'єкт та методика дослідження

Об'єктом дослідження є процес формування та реалізації страхових послуг аграріям.

У процесі наукового пізнання використовувалась сукупність методів, способів, підходів і прийомів наукового аналізу. Дослідження стану страхування в галузі рослинництва проводилось за допомогою методу аналізу та синтезу. Застосування статистико-економічного методу, зокрема його прийомів, порівняння і графічного дозволило визначити вплив основних показників розвитку аграрного страхування на рівень страхового захисту виробників сільськогосподарської продукції.

Результати дослідження

Ринок аграрного страхування виступає невід'ємною частиною загальносвітового фінансового ринку. Рівень його капіталізації за даними Проекту розвитку агробізнесу МФК⁶ складає 7,1 млрд доларів США. У розрізі видів аграрного страхування 50 % вказаного страхового ринку припадає на мультиризикове страхування врожаю, 22 % займає сектор страхування від граду, 17 % формує комплексне страхування фермерських господарств та 11 % світового ринку складає страхування сільськогосподарських тварин. За міжконтинентальним розподілом більше половини аграрного страхового бізнесу знаходиться в Північній Америці (51 % всіх страхових платежів), 32 % ринку формує Західна Європа і тільки 4 % припадає на Східну Європу, 6 % – на Індію, 2 % – на Африку та 5 % – на Латинську Америку [8].

Український аграрний страховий ринок також має значний потенціал свого розвитку. Ємкість вітчизняного ринку сільськогосподарського страхування тільки при страхуванні врожаю зернових оцінюється в 400–500 млн грн на рік [7]. Однак, сучасний стан розвитку ринку аграрного страхування в Україні свідчить про те, що менше, ніж 10 % ризиків покрито страхуванням.

Невикористання потенційних можливостей системи страхування аграрних ризиків виробниками сільськогосподарської продукції зумовлено: по-перше,

⁶ МФК (Міжнародна фінансова корпорація), член Групи Світового банку, сприяє сталому економічному зростанню країн, що розвиваються, підтримуючи розвиток приватного сектору, мобілізуючи приватний капітал, а також надаючи компаніям і урядам консультативні послуги.

недооцінка аграріями ролі та значення страхування у забезпеченні безперебійного процесу сільськогосподарського виробництва, а також відсутністю необхідної кількості оборотних коштів для користування послугами страхування; по-друге, обсяги страхової відповідальності, які на себе приймають страхові організації, не завжди адекватні тим збиткам, що зазнають виробники сільськогосподарської продукції; по-третє, даний вид страхування на сьогоднішній день для страхових компаній є збитковим, оскільки при незначній кількості укладених договорів страхування рівень виплат з страхування сільськогосподарських культур досить високий; по-четверте, не налагоджена система перестрахування сільськогосподарських ризиків; по-п'яте, відсутній необхідний рівень взаємодії між аграріями, страховими компаніями та державою з приводу мінімізації наявних ризиків, що властиві специфіці сільськогосподарського виробництва. Окреслені проблеми вимагають активізації зусиль учасників ринку страхових послуг щодо створення сприятливих умов страхування в аграрному секторі. Зокрема, для забезпечення функціонування дієвої системи страхового захисту майнових інтересів аграріїв необхідна ефективна система моніторингу, яку, з огляду на світовий досвід, повинні формувати страхові компанії. Така система є прийнятною і для страховика, і для страхувальника, оскільки допомагає істотно знизити ризик настання страхового випадку, а у разі його настання – зафіксувати подію і забезпечити своєчасну і повну виплату відшкодування.

Проведений аналіз фактичного стану страхування рослинницької галузі сільського господарства за 2005–2009 рр. дозволяє зробити наступні висновки (табл. 1). Так, за 2005–2008 рр. у 3 рази кількість застрахованої площі збільшилась з 390,6 тис. га до 1170,0 тис. га. За цей же проміжок часу кількість укладених договорів зі страхування сільськогосподарських культур зросла на 56 %. Потужними темпами, більше ніж у 12 разів, зросла загальна сума зібраних страхових премій з 12,8 млн грн у 2005 р. до 155,4 млн грн у 2008 р. За 2005–2007 рр. з 934 до 4397 збільшилась кількість страхувальників, які користувалися послугами страхових компаній.

Таблиця 1. Динаміка розвитку ринку аграрного страхування в рослинництві у 2005–2009 рр.

Показники	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Застрахована площа, тис. га	390,6	668,1	2358,2	1170,0	510,0
Кількість договорів зі страхування с.-г. культур	910	1330	4397	1637	1980
Відношення застрахованих площ до загальної їх кількості	1,5 %	2,6 %	9,1 %	4,3 %	2,5 %
Загальна сума зібраних страхових премій, млн грн	12,8	28,5	117,1	155,4	42,0
Сума сплачених субсидій, млн грн	5,8	11,7	47,8	72,8	–
Кількість страхувальників	934	1330	4397	746	620
Кількість страхових компаній, які уклали договори за програмою субсидування	33	36	62	59	–

Джерело: [8].

Активізація ринку аграрного страхування у 2005–2008 рр. сталася завдяки цілеспрямованій державній підтримці в рамках реалізації Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» щодо надання державних субсидій аграріям на потреби страхування. У відповідності до вищезазначеного Закону була передбачена компенсація 50 % страхових платежів виробникам сільськогосподарської продукції, які застрахували свої посіви. Завдяки застосуванню цієї законодавчої норми у 2005 р. з державного бюджету України було виділено 5,8 млн грн, у 2006 р. – 11,7 млн грн, у 2007 р. – 47,8 млн грн, у 2008 р. – 72,8 млн грн [8].

Субсидування страхових премій здійснювалося лише для шести видів сільськогосподарських культур, а саме: озима пшениця, жито, ярий ячмінь, соняшник, кукурудза на зерно і цукровий буряк. Найбільш активно договори страхування сільськогосподарських культур уклали аграрії в Дніпропетровській, Одеській, Херсонській Миколаївській, Запорізькій, Тернопільській, Донецькій, Кіровоградській та Сумській областях. За 2005–2008 рр. майже у двічі з 33 до 62, зросла кількість, страхових компаній, які надавали страхові послуги за програмою субсидування. Лідерами за кількістю укладених договорів страхування були наступні страхові компанії: НАСК «Оранта», СК «Країна»; СК «ТАС», українська аграрна страхова компанія СК «Провідна»; та інші. Основними страховими продуктами, які реалізують страховики на ринку аграрного страхування є комплексне (мультиризикове) страхування; індексне страхування врожайності; страхування кількох (груп) ризиків (град, град-пожежа, обрані ризики, від одного конкретного ризику, індекс погоди) [9].

Світова практика свідчить про те, що основна мета державної підтримки страхування урожаю сільськогосподарських культур полягає у наданні захисту майнових інтересів товаровиробників на випадок настання можливих збитків, пов'язаних з наявністю природно-кліматичних факторів ризику. В цьому контексті необхідно зазначити, що дієвість зазначеного механізму буде ефективною лише тоді, коли безпосередньо сам аграрій відчує фінансово-економічні переваги системи страхового захисту.

Аналіз розвитку вітчизняного ринку аграрного страхування в 2009 р. необхідно розглядати з врахування негативних чинників світової фінансової кризи. У 2009 р., вперше після впровадження програми субсидування премій зі страхування аграріям в 2005 р. уряд України не виділив у бюджеті відповідну статтю витрат. Це рішення в цілому негативно вплинуло на ділову активність учасників аграрного страхування. За досліджуваний період відбулося суттєве скорочення застрахованих площ на 43,6 % з 1170,0 тис. га до 510,0 тис. га. Зафіксовано зниження суми страхових премій у 3,7 разів з 155,4 млн грн до 42,0 млн грн. Разом з цим, необхідно відзначити достатньо високий рівень страхових відшкодувань, які здійснювали страховики у 2009 р., що становить 13,7 млн грн. Рівень виплат до премій становив 32,6 %, що свідчить про

відповідальне ставлення страховиків до страхувальників, особливо з огляду на сприятливі погодні умови (табл. 2).

Таблиця 2. Основні показники страхування в розрахунку на 1 договір та на одиницю застрахованої площі сезону весна–літо 2009 р.

Культура	На 1 договір			На 1 га		
	Застрахована площа (га)	Страхова премія (грн)	Страхова сума (тис. грн)	Страхова премія (грн)	Страхова сума (грн)	Середній страховий тариф (%)
Пшениця	363,32	28973	1071936	79,75	2950	2,70
Ячмінь	353,05	21059	577119	79,65	1634	3,65
Ячмінь яровий	161,65	14580	297703	90,20	1841	4,90
Жито	135,87	6928	228743	51,00	1683	3,03
Цукровий буряк	97,37	14026	457836	144,06	4702	3,06
Соняшник	332,76	25915	1592212	77,88	4784	1,63
Рапс	191,19	14612	859877	76,43	4497	1,70
Горох	40,00	196	93720	4,92	2343	0,21
Соя	273,51	27930	1019416	102,12	3727	2,74
Кукурудза	915,39	14426	2769581	15,76	3025	0,52
Гречка	85,50	2065	78825	24,15	921	2,62
Овес	82,00	502	100564	6,13	1226	0,50
Гірчиця	297,00	21925	996625	73,82	3355	2,20
Льон	37,00	273	7700	7,39	208	3,55
Овочі та фрукти	172,15	26966	780627	156,65	45,34	3,45
Середнє значення	222,32	20335	740537	91,47	33,30	2,75

Джерело: розраховано за даними офіційного сайту Міністерства аграрної політики України. – <http://www.minagro.gov.ua>.

У 2009 р. найбільш активно відбувалося страхування посівів цукрового буряку (18 % від загальної посівної площі), озимої пшениці (4,21 %), рапсу (2,1 %) та ячменю озимого (2,1 %). Під час весняно-літнього періоду страхувалися також посіви соняшника, жита, сої, кукурудзи. Садові культури, овочі та виноград приймалися на страхування, але в незначній кількості. За кількістю укладених договорів на період весна–літо 2009 р. лідирує цукровий буряк та озима пшениця. Більше ніж 80 % договорів було укладено саме за цими культурами. В середньому на один договір страхування було застраховано 363,32 га озимої пшениці, 353,05 га озимого ячменю та 332,76 га соняшника. Сума страхової премії за одним договором страхування озимої пшениці склала в середньому біля 29 тис грн, сої – 28 тис грн, фруктів та овочів – 27 тис. грн [8].

Досліджуючи питому вагу зібраних премій у загальному страховому портфелі страховиків найбільшу частку займає цукровий буряк (45 % від загальної суми зібраних премій за усіма культурами) та пшениця (39 %). Біля 4 % премій було зібрано страховиками за договорами страхування жита, по 3 % премій припадає на овочі і фрукти, озимий ячмінь та рапс. Решта сільськогосподарських культур у загальній структурі страхових премій не перевищують трьох відсотків (рис. 1).

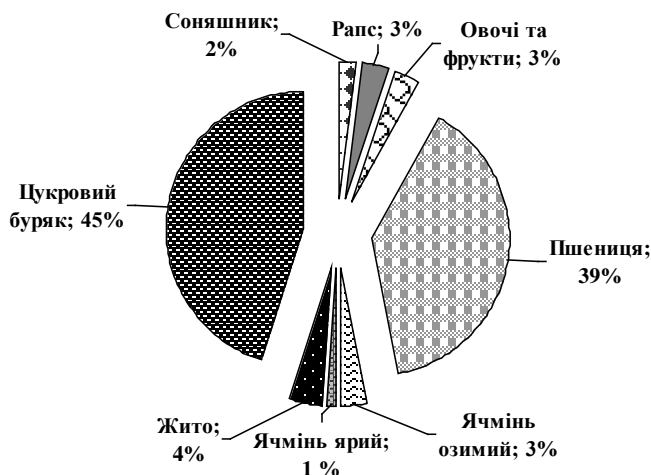

Рис. 1. Питома вага страхових премій при страхуванні сільськогосподарських культур у загальному портфелі страховиків за 2009 р., %

Найвищі ставки страхових премій зафіксовані для ярого та озимого ячменю (4,9 % та 3,65 % відповідно). Ставка, премії при страхуванні пшениці склала 2,7 %, цукрового буряку – 3,06 %, льону – 3,45 %. Найнижчі ставки страхових премій були зафіксовані при страхуванні рапсу (1,7 %) та соняшнику (1,63 %).

Найбільш високі страхові суми на 1 га встановлювалися зі страхування соняшника (4784 грн/га), цукрового буряку (4702 грн/га), та рапсу (4497 грн/га). Основні зернові культури були покриті страхуванням на відповідні страхові суми, а саме: пшениця – 2950 грн/га, ярий ячмінь – 1634 грн/га та жито – 1683 грн/га. Найнижча страхова сума на 1 га була зафіксована при страхуванні гречки (921 грн/га) та льону (208 грн/га).

У грошовому виразі за найвищими цінами страхові послуги надавалися виробникам овочів та фруктів (156,65 грн/га), цукрового буряку (144,06 грн/га) та сої (102,12 грн/га). Найнижчі страхові тарифи були встановлені для посів жита (51,00 грн/га), гірчиці (73,82 грн/га) та рапсу (76,43 грн/га). При страхуванні основних зернових культур аграріям необхідно було заплатити майже 80 грн/га за пшеницю і приблизно таку ж суму за озимий ячмінь, 90 грн/га за ярий ячмінь. Таким чином, середня страхова премія за усіма культурами, які покривалися страхуванням у весняно-літній період 2009 р. складала 91,5 грн/га, а середній страховий тариф – 2,75 %.

У осінньо-зимовий період 2009–2010 рр. спостерігалися ті ж самі тенденції, що і в минулому сезоні. Серед аграріїв найбільшим попитом користувалися страхові послуги щодо страхування пшениці (42 % від загальної кількості

договорів), ріпаку (32 %) та ячменю (24 %). За сумою зібраних премій найбільша частка припадає на пшеницю (61 % від загальної суми премій), ріпак – 32 %, ячмінь – 7 %. При цьому середня площа посівів пшениці, застрахована за одним договором, становила 382 га, рапсу – 180 га, жита – 169 га.

Отже, на підставі проведеного аналізу стану ринку страхування в рослинництві необхідно зробити певні узагальнення та відобразити основні тенденції, які спостерігаються на сучасному етапі його розвитку:

- аграрії зацікавлені в отриманні високоякісних страхових послуг щодо захисту власних майнових інтересів, особливо при наявності відповідної фінансової підтримки держави;
- страхові компанії, як суб'єкти ринку аграрного страхування, зацікавлені у наданні страхового захисту аграріям, але за умов дотримання паритету бізнес інтересів між учасниками страхового процесу;
- активізація попиту та пропозиції на послуги аграрного страхування може відбутися у разі відновлення фінансування державою програми субсидування страхових премій;
- розвиток страхового ринку в цілому та ринку аграрного страхування, зокрема, свідчить про зменшення кількості страхових компаній у зв'язку зі зростаючою конкуренцією на ринку, а також відбувається процес укрупнення різних страхових компаній заради підвищення платоспроможності та ліквідності страховика.

Пріоритетним завданням сучасного етапу розвитку вітчизняної системи страхування в рослинництві є формування необхідних інституціональних підходів до взаємодії між учасниками страхового процесу. У цьому контексті важливим є удосконалення державної регуляторної політики за фінансовою надійністю та виконанням страховими компаніями взятих зобов'язань. Складовими елементами державного регулювання страхової діяльності є політика обмежень та політика стимулювання [2, с. 466].

Політика обмежень формується під впливом наступних чинників: чітке регламентування умов та правил ліцензування операторів страхового ринку, які надають страхові послуги аграріям; підвищення величини мінімального розміру статутного капіталу з метою мінімізації ризику неплатоспроможності страховика; встановлення правил розміщення страхових резервів, як необхідної умови забезпечення відповідного рівня капіталізації страховика; визначення обґрунтованих тарифів на страхові послуги з врахуванням фінансових інтересів суб'єктів страхування; здійснення контролю уповноваженими державними органами за дотриманням учасниками страхового ринку нормативно-правових актів; накладання санкції на учасників страхового ринку, що не виконують встановлених вимог.

Стимулювання розвитку системи аграрного страхування може здійснюватись за декількома напрямками: існує необхідність у прийнятті Закону

України «Про особливості здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною фінансовою підтримкою» з метою захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників та забезпечення стабільності виробництва в сільському господарстві; потребує удосконалення механізму використання коштів державного бюджету, що виділяються на страхування урожаю сільськогосподарських культур; постає необхідність у активізації інформаційного забезпечення щодо наявності страхових продуктів здатних убезпечити майнові інтереси аграріїв.

Функціонування конкурентоспроможного ринку аграрного страхування можливе лише за умов дотримання балансу інтересів між страховими компаніями, товариствами взаємного страхування, перестраховальниками, товаровиробниками та державою. Визначальними умовами дієздатності системи аграрного страхування мають бути:

- наявність страхових продуктів, які у повній мірі задовольняють потреби виробників сільськогосподарської продукції;
- дотримання цінового паритету між вартістю страхової послуги та обсягом страхового покриття;
- забезпечення еквівалентності фінансово-економічних інтересів, як страхувальників (отримання повної суми відшкодування разі настання страхової події), так і страховиків (одержання прибутків від реалізації страхових послуг);
- участь держави у стимулюванні розвитку ринку аграрного страхування;
- прозорість та відсутність зловживань з боку учасників страхового процесу.

Наукове обґрунтування та практична реалізація вищеперерахованих умов функціонування ринку аграрного страхування здатне забезпечити системне поєднання підприємницької ініціативи страховиків з коректним втручанням держави у даний процес. Формування партнерських взаємовідносин між учасниками ринку аграрного страхування, сприятиме зростанню рівня страхового захисту аграріїв та зниженню непередбачених витрат, пов'язаних з проявом природно-кліматичних ризиків.

З метою розширення інфраструктурного забезпечення ринку аграрного страхування вважаємо за доцільне створення в Україні аграрного страхового бюро. Дане утворення слід розглядати як спеціалізоване об'єднання страхових компаній, які надають послуги страхування сільськогосподарської продукції. Це об'єднання представлятиме спільні інтереси агростраховиків у відносинах як з державою, так і з міжнародними перестраховиками. Аграрне страхове бюро України (АСБУ) покликане забезпечити цивілізоване і ефективне страхування сільськогосподарської продукції, що сприятиме стабілізації доходів аграріїв, посиленню позицій України як аграрної держави та забезпеченню її продовольчої безпеки.

Пріоритетом діяльності АСБУ є забезпечення консолідації зусиль держави, виробників сільськогосподарської продукції та страховиків щодо побудови

ефективної системи страхування аграрної продукції за участю державної підтримки. В цьому контексті основними завданнями АСБУ є: сприяння розвитку прозорого, ефективного та платоспроможного ринку страхування сільськогосподарської продукції; формування системи надання високоякісних страхових послуг, які у повній мірі відповідали інтересам та потребам страхувальників; захист інтересів учасників бюро.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Забезпечення збалансованого економічного розвитку сільськогосподарських підприємств потребуватиме удосконалення форм та методів страхового захисту. Це пов'язано з тим, що практично жоден інвестор не зацікавлений у вкладанні значних фінансових ресурсів в аграрне виробництво без гарантій збереження та примноження інвестованих коштів. Лише за допомогою розгалуженої системи страхових послуг аграрії можуть убезпечити майнові інтереси, уникнути неочікуваних витрат, отримати очікувані доходи та забезпечити беззбитковий процес аграрного виробництва. Ефективне співробітництво між аграріями, страховими компаніями та за участю держави забезпечить підґрунтя для стабілізації та нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Подальші дослідження будуть спрямовані на наукове обґрунтування теоретико-методологічних основ розвитку та функціонування ринку аграрного страхування в Україні.

Література

1. *Борисова В.А.* Страховий захист ресурсного потенціалу АПК / *В.А. Борисова.* – Суми: Довкілля, 2002. – 196 с.
2. *Гудзь О.Є.* Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: монографія / *О.Є. Гудзь.* – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2007. – 578 с.
3. *Навроцький С.А.* Соціально-економічні аспекти страхування в АПК: монографія / *С.А. Навроцький.* – Суми: Довкілля, 2004. – 316 с.
4. Страхові послуги: підручник / *С.С. Осадець, Т.М. Артюх, О.О. Гаманова* [та ін.]; за наук. ред. *С.С. Осадець, Т.М. Артюх.* – К.: КНЕУ, 2007. – 464 с.
5. Страхування: підручник / *В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич, Р.В. Пікус* [та ін.]; за ред. *В.Д. Базилевича.* – К.: Знання, 2008. – 1019 с.
6. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / *М.Я. Дем'яненко, В.М. Алексійчук, А.Г. Борщ* [та ін.]; за наук. ред. *М.Я. Дем'яненко.* – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 645 с.
7. Міністерство аграрної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.
8. Портал о сельскохозйственном страховании [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroinsurance.com>.
9. Ліга страхових організацій України (ЛІСОУ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uainsur.com>.

10. Агробізнес. Український портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу
<http://agrobiznes.com.ua>.
